

بررسی نقش سامانه بازارگاه نهاده‌های کشاورزی در توزیع بهینه کنجاله سویا

سپیده نیک روش^۱

چکیده

اهمیت اثرگذاری نوسان قیمت و تامین به موقع نهاده‌های دام و طیور بر قیمت محصولات پروتئینی به دلیل جایگاه مهم آن‌ها در سید کالای خانوار موجب ایجاد بسترهای لازم برای رصد و پایش نهاده‌ها در کشور شده است. این پژوهش با هدف بررسی نظام توزیع کنجاله سویا در چارچوب سامانه بازارگاه نهاده‌های کشاورزی اثرگذاری سیاست‌های دولت در تثبیت قیمت کنجاله و گوشت مرغ را مورد مطالعه قرار می‌دهد. نتایج پژوهش بیانگر آن است که بعد از اجرای نظارت بر توزیع کنجاله توسط دولت و اجرای سامانه بازارگاه در سال ۹۸، قیمت کنجاله در بازار آزاد روند کاهشی داشته و قیمت هر کیلوگرم گوشت مرغ در ۴ ماهه پایانی سال کمتر از قیمت مصوب بوده است. اما با اعمال سیاست محدودیت ثبت سفارش کنجاله و بیشتر شدن مشکلات تخصیص و تامین ارز، مجموع واردات کنجاله سویا و کنجاله استحصالی در سال ۹۹ نسبت به سال قبل حدود ۴۰ درصد کاهش یافت که به منظور تعدیل اثرگذاری شوک ناشی از کاهش عرضه کنجاله توسط بخش خصوصی، شرکت پشتیبانی امور دام اقدام به عرضه کنجاله در سامانه نمود. اما همچنان قیمت کنجاله در بازار آزاد از ابتدای سال ۹۹ به صورت فزاینده افزایش یافت و به بیش از سه برابر قیمت مصوب رسید. به طور مسلم در شرایطی که میزان عرضه و تقاضا در تعادل نباشد نظام توزیع با اختلال در عملکرد مواجه می‌شود. نتایج نشان داد در صورتی که شرایط مطلوب برای تامین نهاده از جمله تخصیص و تامین به موقع ارز فراهم باشد، سامانه بازارگاه بستر خوبی را برای جلوگیری از واسطه‌گری در معاملات، تسهیل در عرضه و فروش نهاده با رعایت قیمت مصوب و شفاف‌سازی عملکرد ذینفعان ایجاد می‌کند. پیشنهاد می‌شود با ایجاد یک بانک اطلاعاتی هوشمند بین وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مرتبط، بانک مرکزی و گمرک بتوان نظارت قابل قبولی بر توزیع بهینه نهاده و بالاتر بردن عملکرد سامانه بازارگاه داشت.

واژه‌های کلیدی: سامانه بازارگاه، کنجاله سویا، توزیع بهینه، واردات، قیمت

مقدمه

در بسیاری از کشورها در صورت نبود تعادل در بازار، دولت‌ها با اتخاذ سیاست‌های خاص و تشکیل نهادهای ویژه تنظیم بازار به دنبال کاهش نوسان‌های قیمت و ایجاد تعادل در بازار هستند. سیاست‌های تنظیم بازار مجموعه‌ای از مقررات و استراتژی‌هایی است که در جهت حمایت از مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان با ابزار مناسب اقتصادی بین متغیرهای اصلی بازار یعنی قیمت و مقدار اجرا می‌شود (Institute for Trade Studies and Research, 2010). برخی از کارشناسان اقتصاد، تنظیم بازار را به معنای دخالت دولت در بازار از طریق ابزارهای غیرقیمتی مثل سهمیه‌بندی و ایجاد نهادهای خاص توزیع می‌دانند (Tomas et al., 2015). سیاست‌های تنظیم بازار با هدف بهبود وضعیت اقتصادی به سیاست‌های داخلی و مرزی تقسیم می‌شوند. سیاست‌های داخلی شامل سیاست‌های قیمتی (تثبیت قیمت، قیمت کف، قیمت سقف و قیمت تضمینی)، سیاست ذخیره احتیاطی، پرداخت جبرانی، صندوق تثبیت قیمت و درآمد و سیاست‌های مرزی شامل پرداخت یارانه صادراتی، محدودیت‌های تجارت و اعمال تعرفه‌ها هستند. به این ترتیب سیاست‌های تنظیمی در جهت شفاف‌سازی، توازن بازار و تامین رفاه مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند. اهمیت بیشتر سیاست تنظیم بازار برای کالاهای اساسی نسبت به سایر کالاها به این دلیل است که تا امنیت غذایی و سلامت جامعه با مشکل مواجه نشود، از این رو تنظیم بازار نهادهای دام و طیور به منظور اجتناب از اختلال در میزان تولیدات پروتئینی یکی از سیاست‌های استراتژیک دولت است. به طور مسلم کمبود و افزایش قیمت محصولات پروتئینی در بازار ممکن است به دلیل تامین ناکافی و یا افزایش قیمت نهادهایی باشد که سهم بزرگی در هزینه‌ی تولید آن‌ها دارند. از مهم‌ترین نهادهای مصرفی در تولیدات صنعت طیور، کنجاله سویا است که به رغم مشمول بودن ارز دولتی و میزان واردات قابل توجه آن، روند قیمت آن طی سال‌های گذشته به صورت افزایشی بوده به طوری که در اسفند ماه ۹۷، قیمت هر کیلوگرم کنجاله سویا نسبت به ابتدای آن سال با ۶۰ درصد افزایش به میزان ۳۷۰۰۰ ریال رسید. افزایش قیمت که به دلیل شبکه توزیع ناکارا که با نقش پر رنگ واسطه‌ها به وجود آمد سیاست‌گذاران بخش کشاورزی را بر این داشت که نظارت دقیق و کاملی از مرحله ترخیص تا توزیع کنجاله سویا با هدف کاهش قیمت آن داشته باشند. به طوری که بسترهای لازم برای عرضه و توزیع نهاده کنجاله با رعایت قیمت مصوب برای مصرف‌کنندگان آن اعم از مرغداران، دامداران و کارخانجات دام و طیور فراهم شود. در نیمه دوم اسفندماه سال ۹۷، دستورالعمل توزیع کنجاله سویا با هدف تنظیم بازار آن توسط وزیر وقت کشاورزی ابلاغ شد به نحوی که هریک از شرکت‌های واردکننده دانه و کنجاله سویا به منظور اخذ صدور مجوز ترخیص از گمرک ملزم به اظهار مشخصات کامل محموله خود به وزارت جهاد کشاورزی هستند. از ابتدای سال ۹۸ دستورالعمل نحوه توزیع کنجاله سویا در سطح کشور اجرا شد به گونه‌ای که بعد از صدور مجوز ترخیص از وزارت کشاورزی، شرکت پشتیبانی امور دام کشور موظف بود تا اقدامات لازم برای اختصاص نهاده کنجاله به واحدهای فعال تولیدی را با در نظر گرفتن شاخص‌های تولید از قبیل جوجه‌ریزی، میزان تولید مرغ، تخم مرغ و شیر در هر استان اجرا کند. اجرای این شیوه از توزیع و نظارت با تمامی نواقص و مشکلات موجود، موجب کاهش روند قیمت کنجاله سویا و نزدیک شدن به قیمت مصوب شد. در ادامه فرآیند مذکور، از اهداف مهم سیاست‌گذاران این بود که اجرای سیاست نظارت بر توزیع نهاده به صورت منسجم در قالب سامانه‌ای از پیش طراحی شده با نام بازارگاه

نهادهای کشاورزی صورت گیرد. به این ترتیب در سامانه امکان فعالیت واحدهای تولیدی با داشتن کد شناسه و سایر اطلاعاتی مرتبط با رعایت تمامی قوانین تجارت داخلی اجرا شد. در شروع به کار سامانه بسیاری از واحدهای تولیدی کوچک مرغداری که پیشتر نهادهای مورد نیاز خود را توسط واسطه‌ها و یا دلالان تامین می‌کردند به دلیل نداشتن نقدینگی کافی قادر به خرید مستقیم از واردکنندگان نبودند از این رو اتحادیه‌ها، تعاونی‌ها و زنجیره‌های تولید با عنوان عامل‌های واسطه برای توزیع در سامانه بازارگاه معرفی شدند.

در رابطه با تنظیم بازار و توزیع نهاده‌ها و محصولات کشاورزی پژوهش‌های متعددی در ایران و جهان انجام شده است (Solomon et al, 2006. Samuel, 2014. Ignatius et al, 2009. Najafi and Dehghanpour, 2010., Goletti and Alfano, 1995).

Haji heidari et al (2008) با مطالعه کارآیی نظام بازاریابی ذرت دانه‌ای به این نتیجه دست یافتند که سیاست‌های قیمتی از مهم‌ترین سیاست‌های موثر بر حاشیه بازاریابی این محصول بوده است. نتایج مطالعه Charles and Gray (1993) نشان داد که میزان تولید، هزینه حمل و نقل، تعداد واسطه‌ها و حجم واردات در عملکرد شبکه توزیع نهاده‌ها اثرگذار هستند. International Fertilizer Development Center of Africa در سال 2000، با بررسی عملکرد توزیع نهاده کود شیمیایی نشان داد که عامل‌های موجود در نظام توزیع سعی داشتند تا حداکثر سود را برای خود کسب کنند و موجب شد کود شیمیایی با تاخیر و قیمت بسیار بالا به دست تولیدکننده برسد که تبعات آن مصرف کمتر کود توسط کشاورزان، کاهش کیفیت خاک، کاهش تولید و افزایش قیمت محصولات کشاورزی بوده است، به همین دلیل مطالعه مذکور مداخله دولت در نظام توزیع نهاده را به عنوان یک ضرورت تشخیص داده است. با بررسی‌های انجام گرفته پژوهش منسجمی که اثرگذاری سیاست‌های دولت در ایجاد نظام توزیع نهاده‌های کشاورزی را انجام داده باشد وجود ندارد. با توجه به اهمیت بررسی تنظیم بازار نهاده‌های دام و طیور به دلیل سهم بالایی که در هزینه تولید محصولات پروتئینی دارند، این پژوهش درصدد پاسخگویی به این پرسش است که آیا نظام عرضه و توزیع کنجاله سویا در چارچوب سامانه بازارگاه موجب تثبیت قیمت این نهاده شده است؟ آیا افزایش مشکلات موجود در تامین ارز و کاهش روند واردات کنجاله و دانه سویا، موجب اختلال در عملکرد سامانه بازارگاه در عرضه و توزیع بهینه این نهاده شده است؟

روش تحقیق

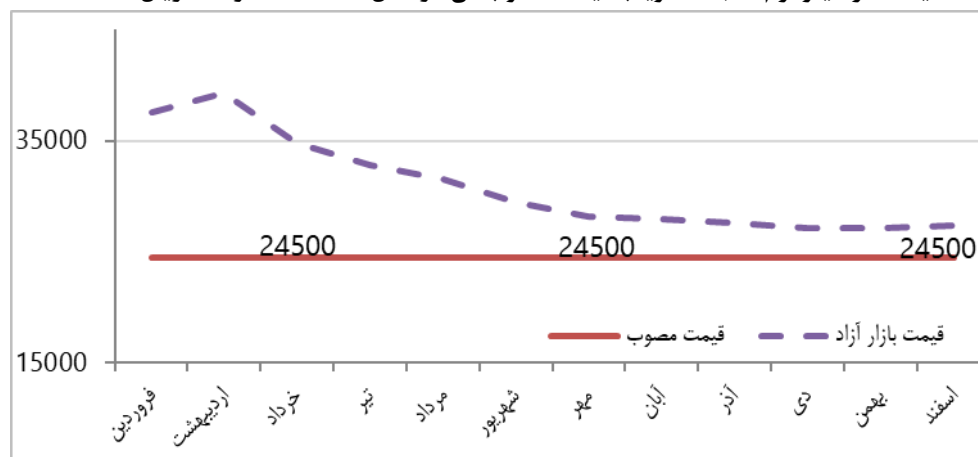
با توجه به ماهیت این مطالعه به منظور دستیابی به اهداف پژوهش از روش تحلیلی و توصیفی استفاده شده است. در این روش می‌توان با تحلیل روند متغیرها، اثرگذاری سیاست‌های دولت بر عملکرد سامانه بازارگاه در توزیع بهینه کنجاله که سهم بالایی در هزینه تولید گوشت مرغ دارد را ارزیابی نمود. آمارهای مورد استفاده شامل میزان تامین و تخصیص ارز، واردات، قیمت و میزان عرضه کنجاله سویا به صورت ماهانه هستند که از وزارت کشاورزی، وزارت صمت، بانک مرکزی و گمرک اخذ شده است.

نتایج و بحث

با توجه به اهمیت محصولات پروتئینی در الگوی غذایی خانوارهای ایرانی، سیاست‌گذاران همواره درصدد تثبیت قیمت و تامین به موقع این محصولات در بازار هستند. به طور مسلم کمبود و افزایش قیمت این محصولات در بازار

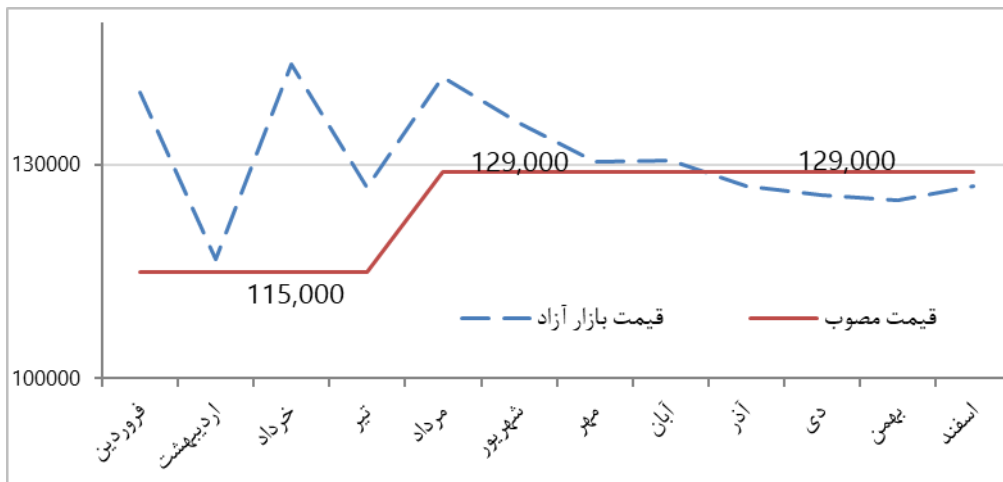
ممکن است به دلیل تامین ناکافی و یا افزایش قیمت نهاده‌هایی باشد که سهم بزرگی در هزینه‌ی تولید آن‌ها دارند. کنجاله سویا یکی از اثرگذارترین نهاده‌های مورد استفاده در تولید مرغ است که به دلیل نبود نهاده جایگزین آن در جیره غذایی مرغ گوشتی، نوسان قیمت آن تاثیر مستقیمی روی قیمت گوشت مرغ دارد. به همین منظور با روند رو به رشد قیمت کنجاله سویا در سال‌های اخیر، دستورالعمل توزیع کنجاله توسط دولت در سال ۹۷ ابلاغ شد و توزیع کنجاله در سامانه بازارگاه نهاده‌های کشاورزی در شهریور سال ۹۸ با هدف تثبیت قیمت، تامین به موقع و توزیع بهینه آن در بین تولیدکنندگان صورت گرفت. هر چند اجرای نظارت بر توزیع کنجاله و راه‌اندازی سامانه با کاستی-هایی همراه بود اما افزایش قیمت که در شبکه توزیع با حضور دلالتان وجود داشت را تا حدودی تعدیل کرد. همان-طور که در نمودارهای (۱) و (۲) قابل مشاهده است در سال ۹۸، روند قیمت کنجاله در بازار آزاد کاهش یافت و به قیمت مصوب (۲۴۵۰۰ ریال) نزدیک شد و قیمت هر کیلوگرم گوشت مرغ در چهار ماهه پایانی سال به کمتر از قیمت مصوب (۱۲۹۰۰۰ ریال) رسید.

نمودار ۱. مقایسه قیمت هر کیلوگرم کنجاله سویا با قیمت مصوب آن در سال ۹۸ واحد: ریال

ماخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

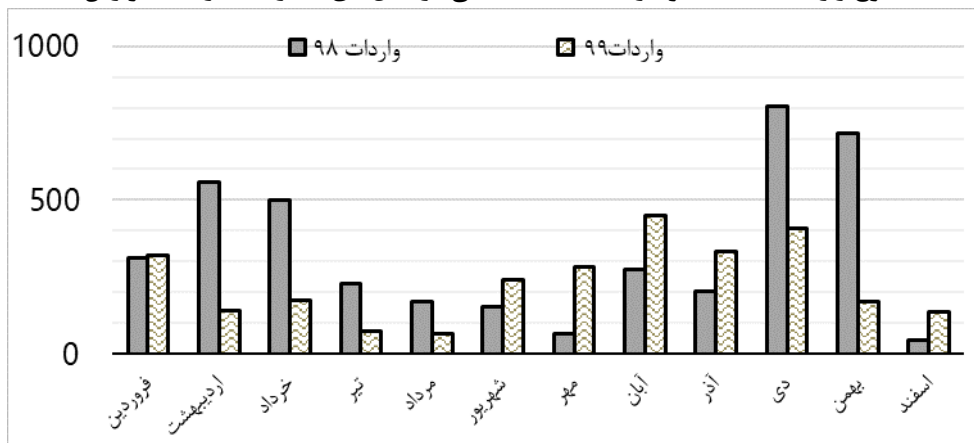
نمودار ۲. مقایسه قیمت هر کیلوگرم گوشت مرغ با قیمت مصوب آن در سال ۹۸ واحد: ریال

ماخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

از مهرماه سال ۹۸ با اعمال سیاست محدودیت برای ثبت سفارش کنجاله و افزایش واردات دانه به منظور حمایت از ظرفیت‌های موجود کارخانه‌های روغنکشی در کشور و همچنین بیشتر شدن مشکلات موجود در تخصیص و تامین ارز، پیش‌بینی می‌شد تا واردات کنجاله و دانه سویا در سال ۹۹ کاهش یابد. این امر موجب شد که در دو ماهه اول سال ۹۹ مجموع واردات کنجاله سویا و کنجاله استحصالی از دانه وارداتی نسبت به مدت مشابه سال ۹۸ به میزان ۶۰ درصد کاهش پیدا کند (نمودار ۳).

نمودار ۳. مقایسه مجموع واردات کنجاله سویا و کنجاله استحصالی در سال‌های ۹۸ و ۹۹ واحد: هزارتن

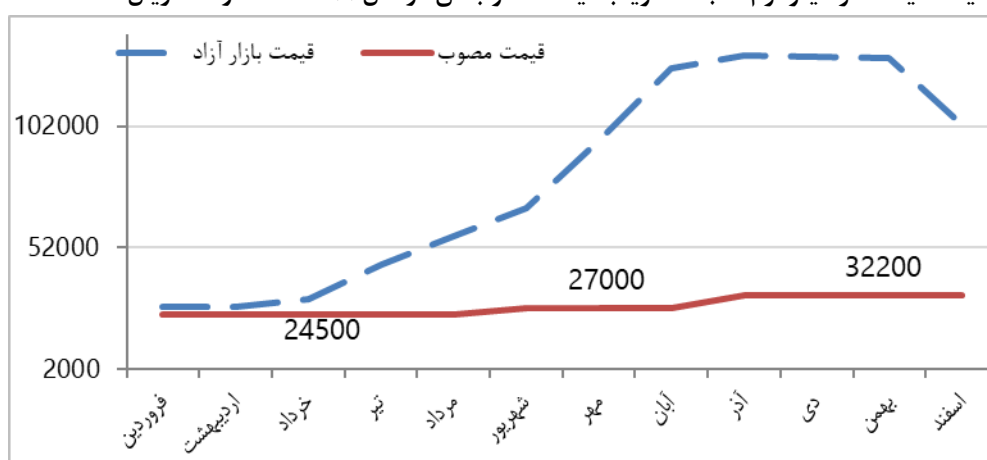

ماخذ: گمرک جمهوری اسلامی ایران

به منظور کاهش اثرگذاری شوک ناشی از کاهش عرضه کنجاله توسط بخش خصوصی، شرکت پشتیبانی امور دام اقدام به عرضه کنجاله با قیمت مصوب در سامانه نمود. با توجه به این که هر گونه خرید و فروش کنجاله در خارج از سامانه تخلف محسوب می‌شد اما کماکان قیمت کنجاله در بازار آزاد با اختلاف بیشتری از قیمت مصوب آن معامله می‌شد (نمودار ۴). به این ترتیب قیمت مصوب هر کیلوگرم کنجاله در شهریور ماه سال ۹۹، با در نظر گرفتن افزایش

هزینه واردات دانه و کنجاله که ناشی از شیوع ویروس کرونا، افزایش اثرگذاری تحریم‌ها و تاخیر در تخصیص ارز بود، با ۱۰ درصد افزایش معادل ۲۷۰۰۰ ریال اعلام شد.

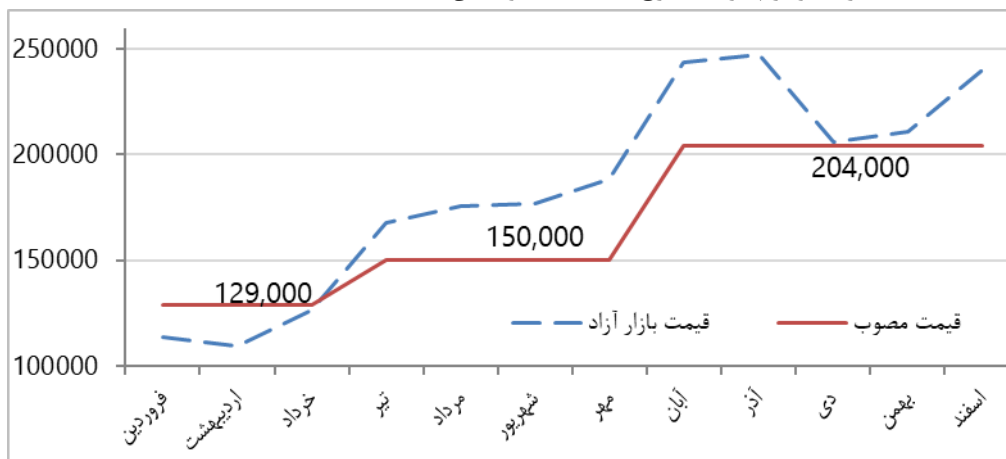
نمودار ۴. مقایسه قیمت هر کیلوگرم کنجاله سویا با قیمت مصوب آن در سال ۹۹ واحد: ریال

ماخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

با توجه به این که افزایش قیمت نهاده تولیدی نسبت به کاهش قیمت آن سریعتر به قیمت محصول منتقل می‌شود (Tome and Robinson, 2003. Varra and Goodwin, 2005). پیش‌بینی می‌شد روند افزایشی قیمت کنجاله اثر مستقیم بر قیمت تمام شده گوشت مرغ بگذارد به همین دلیل به منظور جلوگیری از توقف تولید واحدهای مرغداری قیمت مصوب هر کیلوگرم مرغ با ۱۶ درصد افزایش معادل ۱۵۰۰۰۰ ریال تعیین شد (نمودار ۵).

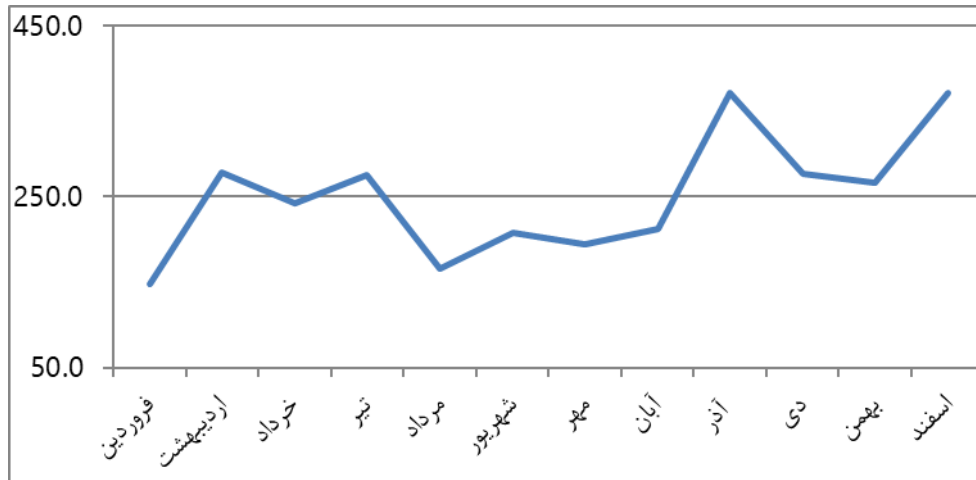
نمودار ۵. مقایسه قیمت هر کیلوگرم گوشت مرغ با قیمت مصوب آن در سال ۹۹ واحد: ریال

ماخذ: سازمان حمایت مصرف‌کنندگان و تولیدکنندگان

با نبود نظارت صحیح، به منظور اصلاح روند توزیع کنجاله در سامانه تصمیم گرفته شد که اولویت تخصیص و دریافت نهاده با واحدهایی باشد که دارای مجوز جوجه‌ریزی هستند. اما همان‌طور که از نمودار (۵) مشاهده می‌شود روند افزایش قیمت مرغ در بازار آزاد که به بیش از سه برابر قیمت مصوب رسیده بود همچنان ادامه داشت. با هدف کاهش اثرگذاری افزایش قیمت کنجاله که تولیدکنندگان برای تامین آن مجبور به خرید قیمتی چند برابر قیمت مصوب آن در بازار آزاد بودند، برای دومین بار در مهر ماه سال ۹۹ قیمت مصوب هر کیلوگرم مرغ با ۳۶ درصد افزایش به میزان ۲۰۴۰۰۰ ریال رسید. این در حالی بود که محموله‌های دانه سویای موجود در بنادر کشور برای خروج از گمرک و حمل به کارخانه‌های روغنکشی منتظر تخصیص ارز توسط بانک مرکزی بودند. به این ترتیب با سیاست‌های اتخاذ شده مبنی بر این که اولویت تخصیص ارز برای نهاده‌هایی است که در مبادی ورودی کشور موجود هستند، با اختصاص ارز در ماه‌های آبان و آذر سال ۹۹، میزان ترخیص دانه سویا در این بازه زمانی افزایش یافت. همان‌طور که در نمودار (۶) مشاهده می‌شود عرضه کنجاله‌های استحصالی توسط بخش خصوصی در سامانه بازارگاه به بیشترین میزان در طول سال رسید، به طوری که روند قیمت هر کیلوگرم کنجاله در بازار آزاد ثابت ماند و روند قیمت هر کیلوگرم گوشت مرغ در بازار آزاد از آبان ماه ثابت و در دی و بهمن ماه تا سطح قیمت مصوب کاهش یافت.

نمودار ۶. روند میزان کنجاله سویای معامله شده در سامانه بازارگاه در سال ۹۹
واحد: هزار تن

ماخذ: وزارت جهاد کشاورزی

نتیجه گیری و پیشنهادها

بررسی توزیع کنجاله سویا به عنوان اولین نهاد عرضه شده در سامانه بازارگاه نشان داد که شبکه توزیع نهاد در سامانه می تواند بستر خوبی را برای جلوگیری از واسطه‌گری در معاملات، تسهیل در عرضه و فروش نهاد با رعایت قیمت مصوب و شفاف‌سازی عملکرد ذینفعان ایجاد کند. اما وجود محدودیت‌هایی از جمله زمان‌بر بودن تخصیص ارز از سوی بانک مرکزی، اعمال سیاست جایگزینی واردات دانه سویا به جای کنجاله، موجب شد در مقاطعی از سال ۹۹، کنجاله سویا به اندازه کافی و به موقع تامین نشود و در نتیجه زمینه اختلال در عملکرد سامانه به وجود آمد. به نظر می‌رسد در شرایط کمبود نهاد، وجود رانت حاصل از اختلاف بین ارز ترجیحی و آزاد و نبود نظارت صحیح بر توزیع نهاد، می‌تواند عاملی برای ایجاد یک بازار غیرقانونی باشد که موجب اختلال در نظام توزیع شود. بنابراین پیشنهاد می‌شود به منظور ارتقای عملکرد سامانه با ایجاد یک بانک اطلاعاتی هدفمند که شامل تمامی مراحل از شروع ثبت سفارش نهاد، تخصیص ارز، زمان تقریبی رسیدن محموله به مبادی کشور، تاریخ خروج نهاد از گمرک، اطلاعات حمل و نقل، میزان تخصیص نهاد به هر واحد تولیدی تا مرحله تحویل به بهره‌برداران نهایی باشد به نحوی که به صورت همه‌جانبه امکان نظارت وجود داشته باشد. علاوه بر آن با توجه به نقش مهم تخصیص ارز در تامین به موقع نهاد پیشنهاد می‌شود به منظور رفع محدودیت‌هایی مانند متناسب نبودن ارز اختصاص داده شده با واحد پول کشور مبدا که منجر به ایجاد هزینه‌های تبدیل و افزایش قیمت وارداتی می‌شود اقدام موثری صورت پذیرد، زیرا با ادامه چنین سیاستی، شرکت‌های کوچک واردکننده دانه و کنجاله به منظور اجتناب از زیان‌های احتمالی از واردات منصرف خواهند شد.

منابع

Haji heidari, M., Chizari, A. and Kazemnejad, M. (2008) Study of Marketing Channels and Economic Analysis of Maize Marketing Margin in Iran, *Agricultur Journal*. 10: 43-52. (In Farsi)

- Institute for Trade Studies and Research, Iran (2010), Market regulation concepts. 77:1-50. (In Farsi)
- Najafi, B. and Dehghanpour, H. (2010) Agriculture Input Marketing Case Study of Fertilizer, Seed and Pesticide, *Agricultural Economics and development Journal*. 18: 99-120. (In Farsi)
- Goletti, F. and A. Alfano (1995), Agricultural input market reform: A review of selected literature. *MSSD Discussion*. 4:1-61
- Ignatius G., R. Foti, E. Mutandwa, A. B. Mashingaidze and E. Bhebhe (2009). Policy perspectives on the role of government in the distribution of agricultural inputs to farmers: Lessons from Zimbabwe. *International NGO Journal* .4 : 470-479.
- International Fertilizer Development Center (IFDC), Africa (2000).
- Samuel M. A. (2014). Farm Input Marketing in Western Kenya: Challenges and Opportunities, *African Journal of Agricultural Research*. 3:167-173.
- Solomon M. (2006). Agricultural input supply challenges of smallholder irrigation schemes in Zimbabwe, *Journal of Development and Agricultural Economics*. 8: 260-271.
- Thomas, S., Kumar, D., & Ahmad, A. (2015). Marketing of Green Chilli in Kaushambi District of Uttar Pradesh, India. 4: 13-16.
- Tomek, W. G. and Robinson, K. L. (2003). *Agricultural Product Prices*. Cornell University Press, New York.
- Varra, P. and Goodwin, B. K. (2005). Analysis of Price Transmission along the Food Chain. OECD Food, Agricultural and Fisheries Working Paper, No. 3, OECD Paris.
- Consumer & Producers Protection Organization. <www.cppo.mimt.gov.ir>
- Ministry of Agriculture-Jahad. <www.maj.ir>
- Customs Administration (IRICA) <www.irica.ir>